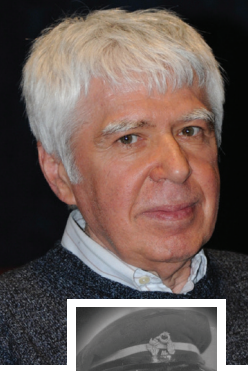

Nitelikli Eleştiri ve Ortamı İçin

Necati MERT*

Eleştiri, edebî tür olarak yazılı kültüre aittir. Sözlü gelenekte eleştiri yok. Geleneğin çalıp söyleyen âşığı, hikâye anlatan meddahı karşısında bir dinleyici var elbette. O da iyiyi kötünden ayırıyor, benzerleri karşılaştırıyor. Ancak disiplinli bir dile dökülmemiş bir akıl yürütmedir bu. Âdeta içgüdüsel. Beğendiyse alkışıyla, beğenmediyse mesafeli duruşuyla gösterir alıcı bunu.

Bunun böyle olduğu, Arapçanın eleştiri başlığı altına giren kelimeleri arasında kolayca görülür. M. Kayahan Özgül, bu kelimeleri verir: “mübahase”, “münakaşa”, “muahaze”, “takriz”, “muhakeme”; aralarındaki farkı da çok güzel anlatır. Şöyle ki ilk ikisi sözlü, ötekiler yazılı kültür için geçerlidir. “Mübahase” dost meclislerinin eğlenceli, “münakaşa” çekişmeli tartışmalarına denir. Yazılı eleştirinin ilk şekli “muaheze”de yazarı hedef alan paylayıp azarlama, “takriz”de yolun başındaki yazara iltifat, “muhakeme”de akıl yürüterek seçme anlamı vardır. Edebiyat-ı Cedide bunları yetersiz bulur; hatta “critique” kelimesi de tatminden uzaktır. Yeni kavramı karşılayacak yeni bir kelime bulma ihtiyacı onları “nakd” köküyle buluşturur. Akçe demektir “nakd”, yani madenî para. Paranın kalpını halisinden ayıran için kullanılan “nakkad” da aynı köktendir. Eleştiri de bir eserin edebî değerini ölçme işi değil midir? Edebiyat-ı Cedide şair ve yazarlarının buldukları kök doğrudur, bu Arapça kökten Araplar tarafından kullanılmayan bir kelime arayışına da çıkarlar ayrıca. “Tenkid” piyasadadır artık. Doğallayın “münekkid” de.

Latin harflerinin kabulünden sonra, “critique” kelimesine yeniden karşılık aranır. Ne bulunur? “Eleştiri”. “Doğru kökten üretilmiş yanlış bir kelime” olduğunu söyler “eleştiri” için Özgül. Kökü, “ele-“ fiilidir, seçme, ayıklama, ayırıştırma anlamlarını taşır. Fakat sonraki “-ş-” eki müştereklik anlamı katar kelimeye, “-tir-” eki de, “eleme” işini öznenin bir başkasına bıraktığını söyler. Oysa “münekkid” eleme işini bir başına yapandır.

Seçme, ayırma, ayıklama işine ad aranırken yaşananların hikâyesi bile eleştirinin bizde gerektiğince ciddiye alınmadığını gösterir. Özgül’ün tespiti: “*XIX. asra gelindiğinde hâlâ ‘muahaze’ nin tartışmasız üstünlüğü hissedilmektedir.*” Yani? Yanisi şu: “Muhâkeme”ye geçilememiştir. Öyleyken “tenkid” yakalanır, keşfedilir hatta; doğru seçilmiştir, ne ki kısa sürer, önu “eleştiri” ile kesilir.

* Hikâyecî, eleştirmen.

Tekrar olacak: Sözlü kültürün dinleyicisi, anlatılanı veya anlatanı beğenip beğenmediğini söze dökmeden, bir refleksle gösterir. Peki de, edebî eleştiri için, disiplinli bir dil tek başına yeterli midir? Hayır. Edebî dil “öznel”dir önce, kurmaca türlerde de ayrıca “benzetmeli”. Didaktik türler içinde edebiyata en yakın olanı “deneme”dir. En öznelidir çünkü. Gerçi felsefe denemeleri de var, bilim denemeleri de. Platon’un diyaloglarında -Selahattin Hilav’dan alıyorum- insanın manevi değerleri, bilgeliğin özü “kesin bir sonuç”a bağlanmaksızın irdelenir örneğin. Edebiyat denemelerinde edebiyat içi konular işlendiği gibi bir yazar, bir eser de ele alınıp işlenebilir. Öznellik, ucu açıklık sağlanmadıkça edebiyat incelemesine veya edebiyat eleştirisine girer böyleleri. “*Edebiyatın kendi bilincine varması, kendini kavraması açısından denemenin çok önemli olduğu*” aşikâr. Bizde ise güçlü örneği gayet az. Denemenin yerini fıkra ile makale almış gibi. Fıkra irdeleme, okuru rahatlatan hazırlap çözümler sunar. Makale de öyledir, bilgi ağırlıklıdır.

Deneme dendi mi Nurullah Ataç gelir akla. Edebiyata hâkimdir. Düşüncelerinde cesur ve sarsıcı. Fakat “edebiyat bilgisinin genişliğine rağmen felsefi düşüncesinin ve dünya görüşünün hayli sığ ve dar”, yazdıklarının da “söyleşi” (sohbet) olduğunu söyler Hilav. Tanpınar’la Nermi Uygur dışında hemen her yazarı etkiler Ataç. Deneme özelliği varsa da, düşünce ve irdeleme açısından, denemeye oranla yüzeyde kalır söyleşi, merak uyandıran değinileri ve parlak üslubuyla salınır ortada.

İster felsefe veya bilim denemesi olsun, ister edebiyat denemesi, konuya farklı açıdan ve araştırarak, sorarak ve sınıyarak bakmak, hepsinde ağır basar, öne geçer. Kalıba gelmez deneme. Türlerin en özgürüdür. Deneme yazarı için de şarttır özgürlük. Türün özü, düşünmeye değil konuşmaya dayanır. Diğer didaktik türler için gerekli olan bilgi, denemede zaittir. Fuzuli. Denemeci, bilmediği konuda da yazar. Nasıl ki insan bilmediği konuda da konuşur. Denemeci, okurla ne bilgisini paylaşır ne deneyimini. Kendini anlatır. En yabancı olduğu konuda bile nesnelere nesnelere veya nesnelere kendi arasındaki ilişkileri göstererek kendi kişiliğini gösterir aslında. Ara Güler, “Neden fotoğraf çekiyorsun?” diye sorulduğunda, “Dünyayı dört köşe görüyorum” der. Benzeri bir soru denemeciye sorulduğunda alınacak cevap, “Dünyanın bana nasıl görüldüğünü konuşuyorum” olacaktır.

Türün isim babası, Montaigne. Referansı antik edebiyat. Kitabını 1580 yılında yayımlar: *Denemeler (Essais)*. 1597’de İngiltere’de Bacon aynı adı verir kitabına. Fakat tür adı olarak Fransa’da Montaigne’den yüz, Almanya’da iki yüz sene sonra kullanılır “deneme”. Dergi ve gazete kültürüne bağlı olarak da yayılıp gelişir. Altın çağı XIX. yüzyıldır.

Önce, neden Montaigne? Rönesans yazarıdır. Hümanizmden beslenir. Kiliseye öfkeli. Dogmatizme karşı çıkar. Mutluluğu bu dünyada arar, öbür dünyaya ertelemes. Sonra, neden XIX. yüzyıl? Denemenin beklediği özgür ortam -ki yazanın içinden ne, nasıl geliyor, kafasına ne, nasıl doğuyorsa öyle yazmaktır beklenen- Rönesans’la açılır, XIX. yüzyılda limitine gelir, Orhan Burian’dan alıyorum: “*Bu yüzyılda ‘birey’in bütün güçleri ve bütün zaafı ile ön sıraya geldiği görülür.*”

Montaigne Rönesans yazarı olarak Eski Yunan’dan, Eski Roma’dan beslenir, fakat eleştirisinden de vazgeçmez. O çoktanrılıların dinlerindeki öfkeli, kinli, intikamcı vb. tanrıları saçma bulur. Hristiyan olduğundan değil. Tek tanrılı dinlerdeki “öbür dünya” ve “ruhun ölümsüzlüğü” inançlarına yöneltir bu defa eleştirisini. Gürsel Aytaç’tan okuyo-

rum: “Montaigne’nin ilgisi ruhlara, dinlere değil, insana ve özellikle kendine yönelmiştir. (...) Mesela der ki: ‘Cicero’yu iyi anlamaktan çok kendimi iyi anlamak isterim.”

Ülkemizde bu özgürlük yok.

1975 yılında, çocuk edebiyatı üstüne bir yazım, bir paragrafı atılmış olarak çıktı “Yansıma”da. Fikret’in Şermin’iyle ilgili iki olumsuz değerlendirme vardı o paragrafta. Okurun buna tepki göstereceği düşünülürdü. Sanılmasın ki 70’li yılların çocukluk hastalığıdır böylesi hassasiyetler. 2006 kasımında da bir dergi, bir yazımı, yine bir paragrafını atarak çıkardı okur önüne. O paragrafta da Nurullah Ataç’ın Âkif hakkında bir sözü vardı. Bu kez de Âkif ve sevenleri korunmuştu.

Umutsuzluğu yakıştıramıyorum kendime. Ama edebiyat genelinde de, çocuk ve ilk gençlik edebiyatı özelinde de Batı’nın ta beş yüz yıldır giyindiği özgürlüğü -neye mal olursa olsun- alıp giyinmedikçe nitelikli eleştiri asla mümkün değil.

Resim: Şafak Tavkul